

Ничкало Н.Г. Концепція педагогічної майстерності академіка І.А.Зязюна: міждисциплінарні засади // Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во Рута, 2016. – С. 20-31.

Ничкало Н.Г.

КОНЦЕПЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ АКАДЕМІКА І.А.ЗЯЗЮНА: МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ЗАСАДИ

Життя і діяльність видатного педагога, вченого, академіка І.А. Зязюна, засновника Української наукової школи педагогічної майстерності – взірець самовідданої праці на благо держави, вітчизняної та світової педагогічної науки.

І.А. Зязюн зазначав, що особистісний і професійний розвиток людини вивчається багатьма науковими дисциплінами, зокрема психологією, педагогікою, філософією, історією, юриспруденцією тощо. Учені цього напрямку досліджень належать до різних шкіл і течій, особливо у галузі психології, однак, незважаючи на це, виявляється загальна тенденція у підходах до вирішення проблеми. З погляду вченого, вона полягає в тому, що розвиток особистості у різних концепціях розглядається в контексті взаємного впливу індивідуальних особливостей людини і соціокультурного середовища в процесі соціалізації і професіоналізації.

Ще у 80-ті роки І.А. Зязюном, тоді ректором Полтавського державного педагогічного інституту, започатковано стратегічну програму "Вчитель", яка постала магістральним напрямом розвитку професійної підготовки вчителів в Україні та стимулювала подальшу еволюцію педагогічної думки в Україні і світі. Упродовж майже чотирьох десятиліть пройдено складний шлях реалізації цієї програми. Це виявлялося в створенні й введенні до навчальних планів курсів педагогічної

майстерності, відкритті майже в усіх педагогічних інститутах кафедр педагогічної майстерності. Та не все було таким оптимістичним, світлим і радісним. В останні десятиліття в класичних університетах (і не тільки в них) педагогічний компонент (і теоретичний, і історичний, і практичний) значно зменшився, зникли кафедри педагогічної майстерності, майже до мінімуму зведена педагогічна практика. Тому проблема підвищення якості педагогічної освіти залишається досить актуальною і потребує свого вирішення.

У надрах наукової школи І.А. Зязюна підготовлено тисячі кваліфікованих педагогів-дослідників для різних регіонів України, Польщі, Росії, інших країн, які плідно працюють на теренах педагогічної науки і практики, роблять вагомий внесок у розбудову професійної освіти, втілюючи Красу, Добро, Істину у педагогічну діяльність і науковий пошук.

І.А. Зязюн стояв у витоків створення Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України – нині Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, який став справжньою кузнею науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, флагманом педагогічної науки. В Інституті створено потужні інноваційні наукові відділи, які сприяють розквіту української педагогічної науки, підносять її на нові вершини світової педагогіки.

Академік І.А. Зязюн здійснив глибокий філософсько-педагогічний аналіз освітніх процесів у вищій школі, що зумовило такий висновок: у розвитку вищої педагогічної освіти в Україні ХХ – на початку ХХІ ст. виокремлюються дві тенденції: перетворення педагогічних інститутів на педагогічні університети; трансформація педагогічних університетів на класичні. За умови збереження такої тенденції можна прогнозувати повну втрату системи вищої педагогічної освіти в нашій державі, котра є великим національним надбанням.

Навіть в умовах інформаційно-технологічного розвитку, коли є безліч методик і технологій, на нашу думку, неможливо знайти такі статистичні й технологічні засоби чи методичні обробки дослідницьких даних, які

дали б можливість виявити обсяги зла, котре спрямовувалося на те, щоб «загнати» педагогіку, вчителя, вченого в потрібне ідеологічне русло. Зрозуміло, що це завдало великої шкоди і системі освіти, і школі, і вчителю, і педагогічній науці, і багатьом ученим-дослідникам проблем педагогічної освіти.

Однак і в цьому багатокомпонентному, складному й суперечливому процесі перемагає істина (хоча й не так швидко).

Разом з філософськими категоріями добра, краси і свободи вона відбиває глибинний смисл людського світобачення та осягнення буття, шукань людського духу та творення гуманістичних ідеалів. Саме істина виражає сутнісний зміст і безпосередню мету пізнавального процесу і характеризує його результат – знання як адекватне відображення суб'єктивної та об'єктивної реальності в свідомості людини. Філософи доводять, що істина встановлюється через визначення відповідності пізнавального образу, знання реального стану речей, дійсності, що надає істині незалежності від суб'єкта.

Протилежними до категорії істини виступають поняття "омана", "хиба", "оманливість", "хибність". І хоча проблему істини вивчають переважно теорія пізнання, логіка, вона має винятково важливе значення для дослідження проблем педагогічної майстерності.

Слід визнати, що в історії розвитку педагогічної освіти було багато позитивного як у концептуальних підходах, так і в їх реалізації, не зважаючи на жорстке ідеологічне регулювання.

Яскравим підтвердженням цього може бути Полтавський державний педагогічний інститут ім. В.Г. Короленка (нині – Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка), ректором якого впродовж 15 років був талановитий учений – організатор вищої педагогічної освіти Іван Зязюн.

Свій досвід І.А. Зязюн узагальнив у своїх знакових книгах, що опубліковані в Україні та за кордоном, зокрема дидактичний комплекс "Педагогічна майстерність", "Краса педагогічної дії", "Педагогіка добра: ідеали і реалії" й інші, набули великого поширення на Житомирщині та сприяють

ефективній підготовці майбутніх учителів у вищих навчальних закладах, допомагають зростанню педагогічної майстерності педагогів-практиків та науковців.

Так, у навчально-методичному посібнику "Педагогіка добра: ідеали і реалії" тодішнім полтавським ректором обґрунтовано 10 основоположних принципів життєдіяльності вищого педагогічного навчального закладу. Звернемося до змісту лише трьох з них – шостого, сьомого й восьмого:

Педагогіка – мистецтво (К.Д. Ушинський), його творення – індивідуальний розвиток педагогічних можливостей кожного студента (формування педагогічної майстерності – А.С. Макаренко).

– Основа духовності – Краса і Добро ("філософія серця" Г.С. Сковороди), основа наукового пошуку – Істина.

– У поєднанні Істини, Краси і Добра відбір учнівської молоді на учительську професію за "сродною працею" (Г.С. Сковорода) [1, с. 512].

Не будемо коментувати зміст цих принципів, лише зазначимо, що в умовах інформаційно-технологічного суспільства вони залишаються надзвичайно актуальними.

Як відомо, впродовж останньої чверті ХХ – початку ХХІ століття у світі відбувалися глобальні трансформації, соціально-економічні зміни, стрімкий інформаційно-технологічний розвиток. Усе це не могло не вплинути на педагогічну освіту, яка за своєю суттю об'єктивно має бути випереджувальною. Трансформаційні процеси спричинили зміни в поняттєво-термінологічному апараті педагогіки, як "системі педагогічних термінів, сукупність значень яких являє собою систрему педагогічних понять (тотожну їй)".

У зв'язку з цим значно поглиблюється і розширюється зміст поняття "педагогічна освіта". Поряд з наведеним вище тлумаченням його зміст доповнюється аспектами, пов'язаними з підготовкою педагогічного персоналу для реалізації концепції неперервної освіти – освіти впродовж життя, зокрема: професійного навчання на виробництві, професійного навчання і перенавчання незайнятого населення, додаткової освіти різних категорій громадян, у тому числі й третього віку.

І.А. Зязюн підкреслював, що коли ж ідеться про андрагогіку (розділ педагогіки про стимулювання та спрямування процесів виховання та навчання дорослих), то розглядаються особливості особистісного і професійного онтогенезу в період зрілості. Актуальність цього питання пояснюється з одного боку тим, що індивідуальні характеристики людини (установки, потреби, інтереси, рівень домагань, особливості інтелекту і т.п.) значно впливають на вибір професії і хід професійної адаптації. На думку вченого, вони можуть як сприяти формуванню професійної майстерності і творчому підходові до трудової діяльності, так і заважати професійному становленню (наприклад, у випадку відсутності загальних професійних здібностей – активності, саморегуляції, стійкості перешкодам та ін.), що призводить до більш швидкого професійного старіння і деформації (негативні соціально-психологічні і психічні зміни в процесі виконання професійної діяльності). І.А. Зязюн наголошував, що освіта дорослих характеризується неперервністю і відповідними технологіями. Щодо останніх, то варто відзначити, що розуміється під "технологією освіти", наскільки закономірним є його введення до наукового обігу, яке співвідношення цього терміну з традиційними поняттями "теорія освіти" і "методика освіти".

Отже, в сучасних умовах освіта дорослих набула більш широкого значення, оскільки його зміст охоплює і професійно-педагогічну підготовку громадян, причетних до освітньо-виховної діяльності в різних соціально-культурних і виробничих системах.

Водночас доцільно наголосити, щодо особистості вчителя, до якості його професійно-педагогічної діяльності, до нього – як до суб'єкта навчально-виховного процесу, суб'єкта педагогічного спілкування висувуються нові, зрослі вимоги. У свою чергу, це помітно впливає на розширення комплексу взаємопов'язаних завдань, що покладаються на педагогічну освіту, зокрема:

- створити необхідні соціально-культурні і соціально-економічні умови для розвитку особистості студента вищого навчального закладу – майбутнього педагога, для

його фундаментальної загальнокультурної підготовки, формування високих морально-етичних якостей, любові до педагогічної професії, відданості їй;

- сприяти професійному становленню, самовдосконаленню педагогів;

- стимулювати інноваційну діяльність у різних освітньо-виховних системах, педагогічну творчість, що дає можливість досягти рівня педагогічної майстерності.

У цьому контексті важливе значення має Концепція багаторівневої педагогічної освіти в Україні, й рекомендовано продовжити роботу з її апробації та реалізації, проект якої підготовлено академіками В.П. Андрущенко та І.А. Зязюном. Цими вченими обґрунтовано вихідні положення концепції особистісно орієнтованої педагогічної освіти в Україні, її принципи (гуманізації, гуманітаризації, фундаменталізації, інтеграції, демократизації).

Розроблена концепція особистісно орієнтованої підготовки педагога – це система психолого-педагогічних ідей про цілі, зміст, технології і професіоналізм педагогічної діяльності (процесу реалізації педагогічної дії педагогом), що забезпечує запит (соціальний і особистісний), функціонування й особистісний розвиток суб'єктів навчання [2, с. 4].

Авторами виокремлено 5 ключових положень та обґрунтовано шляхи їх реалізації:

Удосконалення змісту освіти і організації навчально-виховного процесу з метою розвитку особистісної педагогічної майстерності як системи педагогічних компетентностей та творчої спроможності основного суб'єкта педагогічної дії – вчителя.

Зміцнення зв'язку педагогічної освіти з фундаментальною і прикладною наукою.

Удосконалення структури підготовки і перепідготовки педагогів.

Багаторівнева система неперервної педагогічної освіти, оптимізація системи закладів педагогічної освіти.

Забезпечення соціальної підтримки студентів, підвищення престижу педагогічної праці [2, с. 8-10].

Президія НАПН України 20.04. 2011 р. схвалила Концепцію багаторівневої педагогічної освіти в Україні. Розв'язання цих завдань потребує постійної уваги до реалізації принципу наступності.

У зв'язку з цим доцільно звернутися до висновку, обґрунтованого Карлом Поппером. Цей видатний британський філософ, логік і соціолог пише про те, що ми не можемо все розпочинати з чистого аркуша, а маємо спиратися на те, що було зроблено в науці до нас. У науці ми прагнемо до прогресу, а це означає, що ми змушені спиратися на своїх попередників [3].

Вважаємо, що окреслене положення має методологічне значення для різних галузей наукового знання – і гуманітарних, і соціально-економічних, і технічних, і медичних та інших.

Молода генерація українських учених-педагогів спирається на своїх попередників, на наукову школу педагогічної майстерності академіка І.А. Зязюна, що високо поцінована не лише в Україні, а й за кордоном. Про це може свідчити, наприклад, перевидання у 2005 р. в Польщі підручника "Педагогічна майстерність" за ред. І. Зязюна. До цієї унікальної праці вступне слово написав видатний учений, Нестор польської педагогіки, Тадеуш Вацлав Новацький, а передмову – відомий дослідник проблем учителя, тодішній Голова Комітету педагогічних наук Польської академії наук, іноземний член НАПН України Тадеуш Левовицький.

Винятково важливим напрямом втілення ідей І.А.Зязюна можна по праву назвати пошуки колишніх аспірантів і докторантів Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України, нині – відомих учених, які гідно продовжують добрі традиції наукової школи педагогічної майстерності. Адже впродовж 20 років у цьому Інституті підготовлено і захищено значну кількість докторських і кандидатських дисертацій з проблем учителя: серед них – Є.С. Барбіна, О.А. Біда, Г.П. Васянович, О.В. Глузман, Р.С. Гуревич, Н.М. Дем'яненко, О.А. Дубасенюк, С.Ф. Золотухіна, А.І. Кузьмінський, І.Є. Курляк, М.П. Лещенко, В.І. Луговий, Г.О. Нагорна, Г.В.Троцько, Г.С. Тарасенко, А.М. Онищук,

І.Ф. Прокопенко, О.М. Пехота, О.М. Семенов, М.М. Солдатенко, С.О. Сисоєва та інші.

Нині ці яскраві представники нової когорти українських учених, які присвятили свої пошуки проблемі вчителя, його педагогічної майстерності, самі стали засновниками наукових шкіл й передають молодим дослідникам отой святей "ліхтар науки", про який писав Д.І. Менделєєв.

Особливо цінним у цих наукових пошуках, результатом яких стало і видання в 2-х томах підручника та монографії "Педагогічна майстерність" за ред. І.А. Зязюна, є цілісне дослідження проблеми творчої діяльності вчителя. Свідченням цього є численні праці з проблем Учителя, що народилися в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України [4, с. 252].

За таких умов лідер цієї наукової школи І.А.Зязюн доводить необхідність цілісного дослідження проблем педагогічної майстерності. Це зумовлено такими чинниками:

- глобалізацією освітнього простору, що об'єктивує спільність професійної проблематики працівників освіти і уможливляє доступ до будь-яких інформаційних масивів;
- формуванням вільного ринку освітніх послуг у сфері додаткової професійної освіти (недержавні заклади, фірми, ВНЗ), що створює ситуацію конкуренції й водночас потребує якісної підготовки слухачів за відсутності державного стандарту такої якості;
- формуванням професійно-педагогічного співтовариства, носія принципово нової освітньої культури, яка фіксується на рівні міжнародних документів про освіту й культуру, що проголошують спільність таких принципів діяльності в сфері освіти, як гуманізація, гуманітаризація, демократизація, толерантність, неперервність та ін.;
- виробленням культурної, концептуальної, технологічної множинності підходів до вирішення проблем освіти, що вимагає професійно-особистісного самовизначення і соціальної відповідальності за свій вибір;

- недосконалістю сучасного програмно-методичного забезпечення підготовки вчителя, формування і розвитку його педагогічної майстерності (в умовах неперервної освіти).

При цьому важливими постають думки І. Зязюна про ідеального вчителя, що характеризуються значною кількістю якісних показників. Головніші з них:

- "вченість", зазвичай – вітчизняна, за національністю її носія;

- доступність методів педагога для учнів, тобто "методичність" знань, як здатність ефективно викладати ці знання;

- розуміння природи дитини, бачення в ній задатків майбутніх здібностей як придатність для певного виду майбутньої діяльності;

- моральність педагога як зразок поведінки для вихованців, хоч у цілому роль, що відводилася йому, була незначною – він лише передавач знань шляхом використання правильної методи;

- естетичність як необхідне постійне вміння вчителя включати в процес педагогічної дії позитивні почуття прекрасного і піднесеного, рідше – комічного, наповнюючи дію потребою-спонукою кожного учня до набування статусу суб'єкта педагогічної дії.

У зв'язку з цим можна говорити про авторські педагогічні системи з позицій особистісного підходу, які концептуалізує І. Зязюн та виокремлює такі аспекти діяльності педагогів-новаторів:

- цільової орієнтації на цілісну особистість дитини як самоцінність;

- змістовий – авторизовані варіанти навчальних курсів, орієнтовані на особливості учнів і їхні власні особистісні переваги;

- процесуальний – погодженість методики і змісту, адекватні особистісному розумінню і стилю;

- професійно-особистісний – актуалізація таких умінь і особистісних якостей, які характеризують унікальність і неповторність учителя, його режисерську і акторську

майстерність, рефлексію згідно з власною, ексклюзивною педагогічною дією.

Розробка концептуальних основ педагогічної діагностики професійного становлення випускників Полтавського педагогічного інституту здійснювалася викладачами кафедр педагогічної майстерності, педагогіки і психології під керівництвом І.А. Зязюна. Обґрунтовано компетентісний підхід у побудові вищої педагогічної освіти. Його основні положення відображають:

- розуміння сутності понять "професійна компетентність" і "професійне становлення" сучасної професійної педагогічної діяльності;
- логіку становлення професійної компетентності в процесі професійної педагогічної освіти;
- простеження основних змін у досягненні студентів у процесі професійного становлення.

Сутнісні характеристики професійної компетентності дозволили І.А. Зязюну розробити систему діагностики професійного становлення студентів, максимально орієнтовану на вияв узагальнених професійних умінь і самооцінки себе, цілеспрямовану до різноманітних освітніх потреб студентів.

Важливо підкреслити, що вища багаторівнева педагогічна освіта має об'єктивні передумови для впровадження такої системи діагностики, передусім шляхом вибудови кожним студентом внутрішньо професійної освітньої програми індивідуальних освітніх маршрутів, що дозволяють здійснювати ціннісно-цільове самовизначення.

Професійне становлення майбутнього вчителя розумілося І.А. Зязюном як процес, взаємопов'язаний з етапами опанування освітньої програми, що визначає логіку вивчення навчальних дисциплін: кожному етапу процесу (орієнтаційний, теоретико-методологічний і діяльнісний) відповідають певні цільові орієнтації. При цьому цикл загальних професійних дисциплін представлений предметами і курсами, що виконують

відповідно орієнтаційну, теоретико-методологічну (пізнавальну) і діяльнісну функції.

Відтак, міждисциплінарний аналіз професійного становлення у ціннісно-смисловому полі майбутнього вчителя дозволили І.А. Зязюну дійти таких висновків:

1. З позиції змісту майбутньої діяльності, професійне становлення майбутнього вчителя (присвоєння смислу, відношень і цінностей майбутньої професії) – це нагромадження досвіду вирішення навчально-професійних педагогічних задач, що визначаються специфікою етапу освітньої програми (задач цілепокладання на основі діагностики, організації знання, проектування).

2. Присвоєння смислу, відношень і цінностей майбутньої професії і вдосконалення на їх основі особистості майбутнього вчителя є результатом рефлексії набутого професійного досвіду вирішення задач.

3. Суб'єктна позиція майбутнього вчителя характеризує ціннісне відношення до майбутньої професійної діяльності, виявляється в умінні майбутнього вчителя концептуалізувати діяльність на основі рефлексивного осмислення набутого професійного досвіду („теорія – в дії”).

4. "Рефлексія – в дії" є засобом усвідомлення власних ціннісних орієнтацій в процесі вирішення професійних задач.

5. "Рефлексія – після дії" виконує функцію педагогічної допомоги і супроводу в переживанні проблемного і негативного досвіду професійної діяльності.

І.А. Зязюн зазначав, що завдання вчителя є не лише організувати інтерпретацію тексту, але й ініціювати активність учнів, спеціальну діяльність про присвоєння цінностей – ціннісно-смислову комунікацію.

У ході цієї діяльності вчитель відкриває процес свого розуміння. Його слово на уроці – це жива і відкрита думка. Спілкування вчителя й учня – це взаємне розуміння, це вміння задавати питання, це бажання усвідомити думку один одного. Важливішим об'єктом розуміння стає не річ, а процес, діалог, ціннісно-смилова комунікація, центровані на особистості учня з метою його духовно-культурного збагачення.

Велику роль у вирішенні поставлених проблем відіграє. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Його стратегічна мета: забезпечити системну науково-дослідну діяльність, спрямовану на теоретико-методологічне обґрунтування державної політики у професійній підготовці педагогів нової генерації та обґрунтування теоретичних і методичних засад розвитку освіти дорослих в умовах неперервної освіти – освіти впродовж життя на основі врахування світових тенденцій, вітчизняного досвіду та перспективних потреб Української держави.

Як бачимо, в результаті творчої праці цілеспрямованого колективу дослідників у кадрах наукової школи педагогічної майстерності І.А. Зязюна народжуються нові науковці, виходять у світ нові книги. У зв'язку з цим мимоволі згадується вислів англійського вченого-гуманіста Френсіса Бекона: "Книги – пароплави думки, що мандрують за хвилями часу й бережно несуть свій дорогоцінний скарб від покоління до покоління".

На нашу думку, педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна – це той дорогоцінний скарб, який пов'язаний з майбутнім українського шкільництва, з майбутнім нашої держави.

Література

1. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : науково-методичний посібник / І. А. Зязюн. – К. : МАУП, 2000.
2. Концептуальні підходи до розвитку багаторівневої педагогічної освіти в Україні : Проект Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Асоціації ректорів педагогічних університетів України. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011.
3. Поппер К. Предположения и опровержения. Рост научного знания / К. Поппер. – М., 2004.
4. Mistrzostwo pedagogiczne / [pod red. I. A. Ziaziuna]. – Warszawa : Radom, 2005.